

Отровителството в Древен Рим

Автор: Владимир Попов

Латинската дума за отрова (venenum) произхожда от „venenium“, т. е. от богинята на любовта Венера (Venus) и отначало означавала любовен еликсир. Впоследствие придобила и значенията на отрова и магическо средство. Въпреки че отровителството (veneficium) било считано от римляните за недостоеен и страхлив начин за убийство, присъщ на жените и на източните народи, то било до голяма степен безопасен метод за разчистване на сметки, поради трудната му доказуемост. С изострянето на политическите борби и противоречия в римското общество през II – I век пр. н. е., белязани с граждански войни, проскрипции и екзекуции, отровителството успешно процъфтявало. Освен това около богатите римляни винаги се навъртали ловците за „наследство“ – бедни роднини, освободени роби и мними приятели, опитващи се да манипулират завещанията им в своя полза и впоследствие да отстранят станалия ненужен благодетел най-често с отрова. Макар че диктаторът Сула през 81 г. пр. н. е. със специален закон въвел смъртното наказание за отровителите, жаждата за бърза печалба не спирала замаяните от алчност престъпници. Ако бъдат разкрити те били хвърляни на лъвовете, обезглавявани или разпъвани на кръст. На наказание подлежали и лекарите, ако се окажело, че умишлено са отровили

пациентите си.

По време на Юлиево-Клавдиевата династия отровителството също било на мода, като историята е съхранила имената на няколко известни отровителки (venefici) – Мартина и Локуста, към чиито услуги прибегвали императорите и императриците, когато искали да отстранят някой неудобен опонент. От самоубийство посредством отрова често се възползвали много благородници, ако императорите им намекнали, че в противен случай ги чакат мъчения и позорна смърт.

Отрови и противоотрови

В трактата „De Materia Medica“ Педаний Диоскорид (гръцки лекар в двора на римския император Нерон) класифицирал отровите на животински, растителни и минерални по произход:

1. Растителни: корени от самакитка

(*Aconitum napellus*), листа от черен блян (*Hyoscyamus niger*), плодове, листа и корени от беладона (*Atropa belladonna*), корени от мандрагора (*Mandragora officinarum*), листа от бучиниш (*Conium maculatum*), стръкове от кукуряк (*Helleborus odorus*), корени от чемерика (*Veratrum album*), също така и гъби – мухоморка (*Amanita muscaria*) и др.

Отровата от аконит (самакитка) била най-употребявана поради достъпността на билката. Смъртоносното ѝ действие се дължало на алкалоида аконитин. Отравянето се характеризирало с гадене, повръщане, брадикардия, хипотония, фатална аритмия. Черният блян, мандрагората и беладоната, поради съдържанието на тропанови алкалоиди в тях се използвали за анестезия и предизвиквали халюцинации (заради което черният блян бил наричан „Аполонова билка”, тъй като бил използван от делфийските жреци за предсказания). При предозиране предизвиквали конвулсии, повръщане, тахикардия, нарушена координация, коматозни състояния и смърт. Отварата от наземните части от растението бучиниш била силно отровна и се използвала за екзекуции в Древна Елада (с нея бил умъртвен философът Сократ). Голямата токсичност се дължала на алкалоида кониин, потискащ централната нервна система. Проявите на отравянето били гадене, повръщане, забавени движения и говор, парализа на крайниците и глвозамайване. Смъртта настъпвала от

парализа на дихателната мускулатура. Кукурякът се използвал в античната медицина като глистогонно средство и за почистване на червата (в Елада отравяли водата на обсадените градове с него), а при предозиране предизвиквал диария, световъртеж, повръщане, действал кардиотоксично: у жертвата настъпвала брадикардия и спиране на сърцето. Чемериката се давала за предизвикване на повръщане при хранителни или алкохолни натравяния, но понякога се стигало до смърт в резултат на токсичните ефекти на алкалоида вератридин – повръщане, брадикардия и хипотония. Мухоморката се използвала като халюциноген, а при предозиране предизвиквала гадене, повръщане, делириум, потискане на ЦНС, хипотония, задушаване и смърт.

2. Животински: използвали се отровите, добити от земноводни (крастави жаби), змии (усойници и пепелянки), отровни паяци, скорпиони и морски животни. Отровата, секретирана в кожните жлези на някои жаби от рода *Vufo* била кардиотоксична – съдържала буфадиенолиди (стероидни гликозиди), действащи кардиотоксично – блокирали проводимостта на сърцето и предизвикали спирането му в диастола. Покушенията посредством използването на змии също били разпространени – често змии се подхвърляли в дома на жертвата, но за по-сигурно отровителите използвали извлечената от тях отрова. Отровата при сем. аспидови (*Elapidae*) като например кобрата съ-

държала невротоксини, които блокирали ЦНС и в крайна сметка смъртта бързо настъпвала поради парализа на дихателния център. Отровата на пепелянките и усойниците (*Vipera*) съдържала хемотоксини, които предизвиквали разрушаване на еритроцитите. На мястото на ухапването се развивал хеморагичен оток, последван от гадене, повръщане, загуба на съзнание и кома. Отровата на скорпионите също била със невропаралитични свойства, а тази на повечето паяци действала некротично – разрушавала органите в организма.

3. Минерални: най-често олово, арсен, живак. Оловото било широко разпространен метал в ежедневието на древните, въпреки токсичните му свойства, за които последните не подозирали. Често за да подобрят вкуса на виното потапяли оловни плочки в него или държали течността в оловни съдове. Така сред римския елит било разпространено хроничното оловно отравяне – „сатурнизъм“. Диоскорид, описал арсен като „отровата на века“. Той бил особено подходящ в отровителството заради липсата на цвят, мирис и вкус, неговите сулфиди и оксиди били разпространени в природата и се използвали както от простолюдието, така и от благородниците. Симптомите от отравяне с арсен били трудни за откриване, тъй като имитирали хранителни отравяния. От висока доза арсен жертвата получавала силни коремни спазми, диария и повръщане, последвани смърт. Отровата също така се давала

в малки повтарящи се количества и така се натрупвала в организма, предизвиквайки изтощение и парализа. Според Диоскорид, за да се предпазят от „живачните пари“ работниците в мините носели маски.

Опасявайки се постоянно от това да не бъдат отровени, богатите и влиятелни политици и императори не вкушали от виното и храната на трапезата си без тя първо да бъде опитана от личните им прегустатори (най-често роби). Прегустаторите били толкова многобройни, че формирали свое сдружение (колегия) с прокуратор (*procurator praegustatorum*).

На почит били и различни териаци – „универсални антидоти“ (противоотрови) с най-разнообразен и фантастичен състав, които често нанасяли по-големи вреди от отровите срещу които били предназначени. Според Плиний Стари: *„...Лекарите хвалят Митридатовата противоотрова, правят различни състави и искат за това много пари. Те отмерват по един фунт от това лекарство за 20 сестерции и лъжат доверчивите нещастници, купуващи вредната смес. Тъй като съставките ѝ вредят или на стомаха, или на главата, трети пък докарват бледност на лицето и изтощение на тялото. Така се получава, че тези, използващи противоотровата умират в по-тежки мъчения от такива, които би им причинила самата отрова...*

„Модата“ с употребата на противо-

отрови идвала от понтийския цар Митридат VI Евпатор, дългогодишен противник на римляните, срещу когото империята водела три войни. Панически страхувайки се от отравяне, Митридат експериментирал върху осъдени на смърт или роби действията на различни видове отрови и подбирал съответни противоотрови. Накрая той създал препарат от 36 компонента, наричан от римляните „митридатикум“, имащ репутацията на универсален антидот срещу отрова от самакитка, змии, скорпиони, паяци и др. Митридат приемал от антидота всеки ден и с времето придобил неуязвимост към отрови. Кое то в крайна сметка му изиграло лоша шега, защото след разгрома му от римския пълководец Гней Помпей, решавайки да завърши живота си със самоубийство, царят погълнал отрова, която не подействала. Тогава наредил на негов войник да го прободне с меч. В „Атически нощи“ Авъл Гелий цитира своята версия на Митридатовия териак:

„Патиците в Понта, казват, се прехранвали с най-различни отровни треви. Пък и Ленеи, освободенецът на Гней Помпей, пише, че прочутият цар на Понта Митридат проявявал голямо влечение към лечебната наука и цяровете от този род и често смесвал кръвта на споменатите патици с лекарства, които обезсилват отровите; така приготвена, кръвта, изглежда, имала могъща сила; а самият цар постоянно приемал подобни илачи, за да се предпази от не-

домите клопки на угощенията, та дори съвсем съзнателно, нарочно изпивал на показ пред всички смъртоносна и бързодействаща отрова и въпреки това оставал невредим. Затова подир време, когато след своето поражение се оттеглил в най-далечните предели на царството и решил да умре, той опитал най-силните отрови, за да ускори смъртта си, ала напразно и като нямал какво да стори, пронизал се с меча си. Измислената от царя на Понта противоотрова е много разпространена днес и се нарича “Митридатова”.“

В Рим първият териак, съдържащ 73 съставки, бил „разработен“ от Андромас (придворен лекар от I в.). Противоотровата била предназначена за императрица Агрипина, която се опасявала синът ѝ Нерон да не я отрови. През 2 век известният римски лекар Гален усъвършенствал рецептата на „универсалната противоотрова“, експериментирайки върху животни. Опити си в изготвянето на противоотрови Гален описал в две книги („Антидоти I“ и „Антидоти II“) за което получил златна верижка от император Марк Аврелий с гравирани върху нея надпис – „От Антонин, император на римляните на Гален, император на лекарите“. Разбира се най-ефективният начин да бъде изкарана погълнатата отрова от организма била т. нар. „алексифармика“ – предизвикване на повръщане. Древните били наясно, че дозата оп-

ределя дали ще се получи отрова, или лек. Диоскорид описва свойствата, действието и употребата на мака (*Papaver somniferum*), широко разпространен като сънотворно и обезболяващо средство, а също и за подпомагане на храносмилането. В същото време обаче предупреждава, че приет в по-големи дози, предизвиква летаргия и вцепенение, и дори води до смърт. Също така той описва два различни вида самакитка: „*Akoniton lycoctonum*”, която се използвала за убиване на пантери, вълци и други диви зверове, но също така и като болкоуспокояващо при очни операции. Според автора, в зависимост от концентрацията отровата можела незабавно да причини смърт, а в по-ниски дози до летален изход се стигало след няколко месеца, и дори след 1 до 2 години. Плиний Стари пише, че самакитката, примесена с топло вино се използва като лекарство срещу ухапване от скорпиони.

Наред с умишленото отровителство, в ежедневието на древните често се случвали и летални инциденти поради незнание или предозиране с отвари от растения. Както пише Авъл Гелий в „Атически ноци” – „За целебните свойства на кукуряк”: „...белият (под „бял кукуряк” древните автори визирали чемериката) очиствал стомаха и горната част от корема чрез повръщане; черният разкарвал така наречената долна част на корема; и двата имали свойството да извличат от тялото вредни-

те течности, които били причинителите на болести. Съществувала обаче и опасността да не би, разтваряйки всички проходи в човешкото тяло, кукурякът наред с причините за болестите да изхвърли и онези вещества, които са причините за живота, и да не би, отнемайки по този начин цялата поддръжка, идеща от естествените сокове, да погуби човека...”. Трудно било да се докаже дали смъртта е настъпила поради отравяне или по друга причина, и много лечители пострадали, обвинени несправедливо, докато виновниците често оставали ненаказани.

ХРОНОЛОГИЯ НА НАЙ-ИЗВЕСТНИТЕ ОТРОВИТЕЛСТВА

Първият документиран случай за масово отровителство сред аристо-

крацията в Древен Рим е описан от Тит Ливий и датира от 331 г. пр. н. е. У патрицианките Корнелия и Сергия били намерени отвари, за които жените се кълняли, че са лекарства, но след като ги изпили, обвинените починали. В хода на разследването били екзекутирани 100 жени отровителки.

През 180 г. пр. н. е. римското общество отново било разтревожено от масова смъртност. Тъй като през 2 в. пр. н. е. политическите интриги и противопоставяния се обостряли, била учредена комисия от претори, която да разследва случаите. Започнали доноси и били осъдени около 3000 заподозрени. Сред тях била и Кварта Хостилия, която отровила мъжа си Калпурний Пизон, тъй като обещала консулската длъжност която той заемал на сина си от първия брак.

През 154 г. пр. н. е. двамата консула Постумий Албин и Маний Ацилий били отровени от жените си, които били удушени от роднините си, за да бъде избегната дългата съдебна процедура.

През 129 г. пр. н. е. бил намерен мъртъв в леглото си Публий Корнелий Сципион Емилиан Африкански (Млади), победителят на Картаген и Нуманция. Той бил най-големият противник на поземлените реформи на братята Гракхи и затова слухове свързвали неестествената му смърт с отровителство, извършено от жена му Семпрония (сестра на политическите му опоненти).

През 81 г. пр. н. е. диктаторът Сула обнародвал закон срещу отровителите и убийците – *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*. За разследване на случаи на отровителство била създадена специална палата (*quaestio de veneficiis*), но въпреки това отровата станала утвърден начин да се отървеш от нежелан съпруг, заварени деца или баща, позволил си да живее твърде дълго. Отрова се използвала и за самоубийство. Плиний считал за особено подходящ край на бавно угасващия живот самоубийство чрез опиум.

По времето на дългия принципат на Август наследниците на императора – внуците му Гай и Луций загинали в разцвета на силите си и злите езици обвинили за смъртта им съпругата на императора – Ливия, която така разчистила пътя към трона за сина си Тиберий. Носели се слухове, че по нейно внушение управителят на Сирия Калпурний Пизон, ползвайки услугите на известната отровителка Мартина, отровил племенника на Тиберий пълководеца (и всенароден любимец) Германик. През 23 г. от н. е. пък синът на Тиберий Друз бил отровен от преторианския префект Луций Сеян, който имал намерение да узурпира властта.

При Тиберий обвинените в измяна и заговор срещу императора често приключвали живота си чрез самоубийство с отрова, за да избегнат унищителния нагласен процес и неизбежната публична екзекуция.

С широка известност на отровител се ползвал наследникът на Тиберий

– Калигула, който колекционирал отрови и често с тяхна помощ отстранявал неудобните за него лица. Когато гладиатор на име Гълъб победил в двубой, въпреки че Калигула бил заложил голяма сума пари за загубата му, императорът го умъртвил, намазвайки повърхностните му рани с отрова, която шеговито нарекъл впоследствие „гълъбова“. На много римски сенатори Калигула пращал отровни сладки. Така веднъж „почерпил“ с отровени ябълки спечелилия противников отбор в състезанието с колесници. След убийството на Калигула, наследилият го Клавдий намерил цял сандък, пълен с отрови и рецепти за тяхното приготвяне. Отровите били хвърлени в морето и дълго време след това хората намирали мъртви риби по крайбрежието. Ако се вярва на Тацит, самият Клавдий бил отровен с гъби, намазани с отрова. В заговора участвали жена му Агрипина, която целяла да възкачи на престола сина си Нерон, императорският прегустатор Халот и придворният лекар Ксенофонт, който вместо да даде антидот на императора (след като последният повърнал), довършил убийството пъхайки в гърлото му намазано с отрова перо. Отровата била набавена от известната отровителка Локуста – жена от Галия, предлагаща услугите си в Рим на аристократите. По-късно, по поръчка на Нерон, Локуста приготвила отрова и за Британик – сина на Клавдий от Месалина и конкурент за престола. За „добре свършената работа“ отро-

вителката получила голямо имение и правото да обучава ученици. Екзекутирана била от император Галба през 68 г. Тацит намеквал и че, за да вземе властта, император Домициан отровил брат си Тит, а впоследствие и известния военачалник Агрикола, чиито популярност и успехи в Британия будели завист у монарха.

Тъй като сокът от корените на самакитката се използвал за убийства и самоубийства, император Траян (98-117 г.) забранил да се отглежда това растение под страх от смъртно наказание.

Владетелите, управлявали империята през т. нар. „Златен Век“ също не били подминати от съмнения за отровителство. Подозирало се, че склонният към хомосексуализъм император Хадриан отровил жена си Сабина, а Антонин Пий – Фаустина. Смъртта на жестокия и тираничен Луций Вер (съуправител на Марк Аврелий), според слуховете също била предизвикана от отровни стриди, поднесени му от жена му Луция, макар че дори по-късните автори не посмяли да обвинят за това деяние „добрия император-философ“.

Синът на император Марк Аврелий – Комод без скрупули си служел с отрови. Така той отстранил префекта на преторианската гвардия Мотилен с отровни смокини. По-късно любовницата Марция дала на Комод отровно вино. Тя обаче не дала очаквания ефект и тогава императорът бил удушен от бореца Нарцис.

Във времената на управлението на

Септимий Север (193-211 г.) било постановено, че ако с отровителство се занимавал човек от простолюдието, последният трябва да бъде изпратен в мините. Ако заподозреният бил от знатен произход – да бъде заточен. Когато отровителството завършвало със смърт – отровителят го очаквало също смъртно наказание. Този закон обаче не попречил на сина на Септимий Север – Марк Аврелий Антонин (Каракала) да използва широко различни видове отрови за злодеянията си. Последният неуспешно се опитвал да подкупи прегустатора на брат си Гета, а когато опитите му за отровителство пропаднали – прибягнал към открито насилие и го промушил с меч. Пред Сената оправдал убийството на брат си, като го обвинил в практикуване на отровителство.

При управлението на непълнолетния Гордиан III (238–244 г.) при подозрителни обстоятелства починал тъстът му – преторианският префект Мизитей. Подозрението паднало на заелия негово място Филип, който впоследствие отстранил Гордиан и станал император.

След тържеството на Християнството в началото на 4 век, Константин и приемниците му използвали обвиненията в магия и отровителство, за да оправдават репресиите срещу несъгласните с новата вяра или установената власт и така си разчиствали сметките с опозицията. През 358 г. нотариусът Павел обвинил всички практикуващи *veneficia* (магия) в „обида на величеството” – т. е. в дър-

жавна измяна. Започнали гонения срещу неудобните на режима политически противници, които след мъчения признавали, че се занимават с вещерство и отровителство. Например през 370 г. в резултат на жалба за магьосничество няколко видни сенатора и бъдещият префект на Рим били набедени за отровители и екзекутирани.

През 5 век бил съставен „Кодексът на Теодосий”, значителна част от който впоследствие влязла в „Дигестите” на Юстиниан. В него откриваме два акта, които не позволявали на *venefici* (магьосници, отровители) правото на апелация (обжалване на присъдата си пред императора). Тях не ги засягали традиционните императорски амнистии по случай на държавни празници (Великден, рождени дни на императорското семейство и пр.). Престъпленията с използване на отрова и магия се квалифицирали като „най-жестоки” (*scelera saeviora*) и по тежест стояли веднага след „обидата на величеството”. Тези мерки не само целяли да пресекат отровителството, за да гарантират спокойствие в обществото, но при засилващата се авторитарна власт, на фона на вътрешни и външни сътресения в държавата, давали на императора необходимото оправдание легитимно да елиминира опонентите си, независимо дали са християни или езичници.